

De ochtendgave werd geschreven
in opdracht van de gemeente Nijmegen

A.F.Th. van der Heijden

De ochtendgave

ROMAN

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

1705 De Vendelzwaai

De beul werd ongeduldig. Het snelrecht liet nog tijd voor inwilliging van een laatste wens van de terdoodveroordeelde: het losmaken van zijn hemdsknopen. Ze waren van goud. Ik vermoedde dat hij ze iemand van de vroedschap in bewaring wilde geven om ze aan zijn familie over te dragen, van wie niemand aanwezig was op de binnenplaats van het stadhuis.

‘Geen geweeklaag,’ had deken Van den Bergh vooraf gezegd.

Door het trillen van zijn vingers kreeg voormalig burgemeester Roukens zijn laatste karwei in dit leven niet soepel voor elkaar. Als hij een knoop niet wist te verwijderen, daalden zijn handen bevend naar de volgende af. Van de twee die hij in zijn ene handpalm klemde, viel er een op de grond, zodat de oude man met zijn stramme lijf nog bukken moest ook. De beul ging door de knieën, en raapte het sieraad voor hem op.

‘Dank u,’ zei Roukens met hese stem. ‘God zal u belonen.’

‘Niet met gouden hemdsknopen,’ fluisterde Van den Bergh naast me. ‘Hij krijgt een hoofd... en moet dat onmiddellijk weer afstaan.’

Ik grinnikte niet, en bracht zelfs geen glimlach voort. Roukens was fout geweest door met zijn makkers van de Oude Plooi het stadhuis te overvallen, en zo zijn plaats weer op te eisen te midden van de zittende Nieuwe Plooi, maar ik had toch met hem te doen. Roukens was geen slecht mens, en had als burgemeester veel betekend voor Nijmegen. Hij stond nu op het punt te sterven voor zijn politieke overtuiging. Oude Plooi, Nieuwe Plooi... wat maakte het uit. Ik bevond me als gemeentesecretaris toevallig aan de goede kant, voor zolang als het duurde dan. De opstand was neergeslagen. Aan de voorgevel van het stadhuis hingen de lichamen van vijf samenzweerders, en van hun leider zou zo meteen de kop over de plavuizen van de binnenplaats stuiten. De Nieuwe Plooi had gezegevierd. Misschien mochten we Roukens en zijn rebellen dankbaar zijn: een al drie jaar smeulend conflict was tot ontbranding gebracht. De rust zou nu spoedig weerkeren. Alleen mijn zoon zou, als arts, zijn handen voorlopig nog vol hebben aan het verbinden van de gewonden. Putto had beloofd vanavond bij me te komen eten. Het kon wel eens laat worden. De vraag was of hij nog trek had na al dat gepeuter met een pincet in open wonden, wroetend naar loden balletjes.

Verlangend te handelen schroefde de beul beide handen om het gevest van het zwaard. Ik meende een zacht gegrom uit zijn machtige bast op te vangen. De kling had

geen spitse maar een afgeronde top, alsof daarmee benadrukt werd dat het een werktuig was om mee te hakken, niet te steken. Ondanks de omvang van 's mans in leer geschoeide knuisten bood het handvat met gemak plaats aan nog vijf vingers. Die plek, zo had een Nijmeegse magistraat eens gezegd, was ingeruimd voor de vuist van God, die het beulszwaard immers mede leidde in z'n trefzekere en rechtvaardige baan. Het lemmet was tweesnijdend, niet dubbeltonig; het sprak aan beide scherpe zijden met dezelfde overtuigingskracht recht.

De oude Roukens bleef maar aan zijn knopen staan frunniken. Het ongeduld van de beul voer nu ook in mij. Ik kon het getreuzel bijna niet meer aanzien. Ze hadden de voormalige burgervader niet alleen zijn weelderige pruik afgerukt, maar ook nog eens de nek uitgeschoren, alsof het dunne, futloze haar bij machte was geweest de kling te weerstaan. De beul leek het zwaard te wegen. Net beneden de rand van het masker bewoog hij zijn lippen, als prevelde hij gewicht en slagkracht in getallen. Te vaak had hij een schijnexecutie moeten uitvoeren op een in werkelijkheid tot levenslang veroordeelde, die boven op zijn straf de luchtverplaatsing van de zovende kling in zijn nek mocht voelen, alvorens in de kerker te worden geworpen. De man had deze schijnvertoning zodanig tot kunst verheven dat hij onder de burgerij bekendstond als de Vendelzwaaiër. Ook menigeen die er niet bij was ge-

weest, kon heel precies vertellen hoe de vendelier het staal boven de sidderende kruin van de misdadiger tot zingen wist te brengen, en hoe het resterende haar daarbij pluizig en van angst geladen opwoei.

En nou *had* hij weer eens een echte onthoofding toegevoegd gekregen, stond die lamelending aan zijn knopen te pulken en de boel op te houden. Het recht moest z'n loop hebben, jawel, maar eerst diende het goud in veiligheid gebracht te worden.

De beulskap liet de mond vrij, maar maakte het gezicht onherkenbaar. Toch wist ik vrijwel zeker dat dit de scherprechter was die, meer dan dertig jaar geleden, mijn vriend en rivaal Hendrik Stampioen ter dood gebracht had. Niet door het hoofd van de romp te scheiden, nee, Hendrik werd als één geheel begraven, uiteraard buiten de haag van het kerkhof. Wegens de onuitsprekelijkheid van Stampioens misdaad hadden zijn rechters het beter geoordeeld het rechtvaardige zwaard niet met zondig bloed te bezoedelen. Een van de magistraten had nog voorgesteld de beul bij het wurgkarwei zijn beslagen handschoenen aan te laten houden, uit overwegingen van hygiëne. De meerderheid was ervoor geweest om Stampioen met blote handen te laten kelen. Als teken van opperste verachting. Zonder ceremonieel. Wat nou, hygiëne. Stampioen leed aan een ziekte waarvan alleen al het uitspreken besmettelijk was, en uiteindelijk dodelijk.

‘Ziet, Roukens is nu zelf met zijn vendel aan het zwaaien,’ zei de deken naast me achter zijn hand. Om de laatste twee knopen los te peuteren had de veroordeelde zijn hemd uit de broek getrokken. Het hing nu los om zijn bovenlijf, dat verder alleen nog door onderkleding bedekt werd. Opeens draaide Roukens zich naar mij toe. Hij nam mijn arm, en liet de gouden knopen uit zijn hand in de mijne glijden, ongeveer zoals de bakker dat vroeger met een portie krenten deed. Zo gemakkelijk ging dat nog niet, want net als bij de gedroogde vruchtjes bleven er een paar in de palm van de gulle gever kleven, vastgeplakt aan de zweterige huid. Hij schudde ze los.

‘Sonmans,’ zei Roukens met falende stem, ‘draag ze te mijner nagedachtenis.’

Aller ogen waren op mij gericht. Daar stond ik, met een handvol goud die mij was aangereikt door een verrader, eentje van de Oude Plooi, een tegenstander van de goede zaak, een misdadiger die op een haar na zijn hoofd kwijt was. Mijn broeders van de Nieuwe Plooi keken me bevreemd aan, zo niet wantrouwig. Ik probeerde koortsachtig te bedenken waar ik dit geschenk aan te danken had. In de tijd van mijn vroegste gemeentesecretarisschap, onder Roukens als een van de twee zittende burgemeesters, was ik min of meer zijn vertrouweling geweest, maar tijdens het latere schisma tussen Oude en Nieuwe Plooi had ik onvoorwaardelijk de kant van de Nieuwen gekozen. Toe-

gegeven: toen Roukens voorman werd van de Ouden had ik weliswaar afstand genomen van zijn politieke gezindheid, maar niet van mijn sympathie voor hem. Wilde hij mij voor die persoonlijke afhankelijkheid belonen? Alles goed en wel, maar voor de hele aanwezige vroedschap was het nu net of hij mij als verspieder van de Oude Plooi bij de Nieuwe wilde honoreren.

Mijn volgende gedachte: de knopen weigeren. Ze teruggeven. Maar... kon je de laatste wens van een terdoodveroordeelde negeren? Mocht ik de goudklompjes zomaar terugstoppen in zijn hand, nu hij al door de beul naar het geïmproviseerde schavot werd geleid? *Draag ze te mijner nagedachtenis*. Aanvaarden, afslaan... het was onder deze omstandigheden allebei even pijnlijk. Ik verstarde.

De beul liet met lichte aansporing Roukens neerknielen. De oude man legde, ofschoon bevend over zijn hele lijf, kalm het hoofd zijdelings op het hakblok. Wat voor gedachten er ook nog door dat brein stormden, in afwachting van de genadeloze houw, hun invloed op de wereld was gering. Alleen angstige hersenspinsels die alle gelegenheid kregen te gaan malen, konden op den duur schade aanrichten in de geest en het hart van de denker. Aldus redenerend probeerde ik het onherroepelijke van wat er te gebeuren stond te bezweren.

Het grote zwaard werd geheven. Ik probeerde weg te

kijken van het blok, maar het was of mijn onwillige kop, in de klem van twee gespierde handen, gedwongen werd die kant op te kijken. Het leek of mijn oogleden traanvocht tekortkwamen om elastisch mijn blik te bedekken. De irissen, zo voelde het, keken droog en star naar hoe het hoofd van de romp gescheiden werd. Het geluid had niets zompigs – gewoon een luchtdoorklievend zoeven, gevolgd door een harde, droge tik van metaal op hout. Door de kracht van de slag rolde het hoofd een heel eind bij de romp vandaan – niet stuiterend zoals ik verwacht had, maar in snelle wentelingen, zonder de plavuizen in opwaartse bewegingen los te laten... tot het schommelend halt hield, en ten slotte stillag.

Er was geen bloedspoor. De zwaardhouw was door de beul zo perfect uitgevoerd dat zowel aan de zijde van de romp als aan die van het hoofd de hals een gaaf snijvlak vertoonde, roze en wit en blauw gemarmerd. Als de situatie niet zo droevig was geweest, had ik er als voormalig student van de Snijkamer misschien wel waardering voor op kunnen brengen. Anatomisch vakwerk.

Nu begon het bloed pas te gutsen, aan twee kanten, met ongeveer twee meter tussenruimte, alsof de beide dwarsdoorsneden in een soort postuum heimwee op elkaar *toe* bloedden. Meteen na het weggrollen van het hoofd was er nog een huivering door het lijf gevaren, een onwillig schokschouderen, dat voor de verwarde toeschouwer de

indruk wekte als had het lichaam zijn eigen bovenstuk weggekegeld.

Van het zwaard droop geen bloed. Voor wie er oog voor had, was er een vochtige verkleuring halverwege het lemmet, dat aldus minder blonk dan toen het geheven werd. De scherprechter reikte het zwaard zijn knecht aan, die de kling met een lap schoonpoetste. Het druipende hoofd werd door de beul zelf in een stuk zeildoek gewikkeld. Ondertussen sjorden stadhuisbedienden aan de rest van het lijk, en legden het met bloed spuitende hals en al in een eenvoudige vurenhouten kist, waarvan de naden met teer bestreken waren als om hem zeewaardig te maken. De beul voegde er het verpakte hoofd bij. Een arts stelde, ten overvloede, de dood vast.

In de zekerheid dat Roukens nooit meer zou opstaan om de Oude Plooi nieuw leven in te blazen, ging de voltallige vroedschap terug het stadhuis in om aan de grote tafel van de raadzaal de nog halfvolle glazen wijn leeg te drinken, die daar na de snelrechtzitting waren blijven staan. De heren lieten zich de drank smaken, maar bij mij kromp de tong onder zoveel wrangheid. In mijn linkerhand klemde ik nog altijd de gouden hemdsknoppen, of liever: ze dreven daar in een kleine poel van zweet. Het zomeravondlicht projecteerde de lijken van de vijf samenzweerders op de muren van de raadzaal. De schaduwen, omgeven door de rode en violette weerschijn van de glas-

in-loodruitjes, bewogen zacht aan hun strop op een matige bries die van de rivier kwam.

‘Als ik ze zo zie schommelen,’ zei deken Van den Bergh, ‘vind ik eigenlijk dat er nog te veel leven in ze resteert. Het liefst zou ik er de nachtwachten bij halen om ze net zo lang onder vuur te nemen, en vol lood te pompen, tot ze strak en stil hingen.’

Zijn naam was voluit Christoffel van den Bergh. Ik had hem midden jaren zeventig van de vorige eeuw gekend zoals men hem in zijn huis nog steeds tegen kon komen: op het portret dat Nicolaas Maes destijds van hem schilderde. Op dat doek had hij nog die krachtige kop met de onontkoombare ogen – niet wijd opengesperd zoals die van mijn betreurde Sara, maar geloken door zware leden. Maes had de vroeg ingedaalde wangplooien goed getroffen, die de kin alleen maar krachtiger maakten. Van den Bergh kwam uit een familie die tientallen jaren het Nijmeegse bestuur niet bepaald, nee, *doordrenkt* had. Zelf was hij net voor de eeuwwisseling via politieke incest raadslid geworden, en in 1702 dankzij een scherpe zwenking van Oude naar Nieuwe Plooi de schepen die hij nog steeds was. Van den Bergh werd steeds vaker genoemd als nieuwe burgemeester. Een opportunist van het zuiverste water. Misschien moest ik zeggen: van het troebelste water.

Nu, dertig jaar na de penseelstreken van Nicolaas Maes,

waren de wangrollen verder verzakt tot onderkinnen. Het gewicht van de oogleden liet zich niet langer torsen: ze hingen halverwege de grote, gelige oogballen, en gaven de man een vermoeid en slaperig aanschijn. Desondanks was hij het die voorstelde om met het hele gezelschap naar de Belvédère te gaan ‘om de tumultueuze gebeurtenissen van de voorbije dagen nog eens terdege door te spreken’.

Ik kwam er niet graag. Het mooiste uitzicht ter wereld, maar een mens moest zich in bochten wringen om het Valkhof niet te hoeven zien. Eén verkeerde beweging, van wie zich door het panorama liet meeslepen, en de blik viel alweer onwelgevallig op de puinhoop die het kasteel was. Tijdens de vredesonderhandelingen in de jaren zeventig van de vorige eeuw wilde geen enkele diplomaat er ondergebracht worden. De heren lieten de tochtburcht aan de winden die er al huisden, en die net als zij hier waren samengekomen uit alle denkbare kompasstreken. Ik probeerde een opknapbeurt met enige regelmaat aan te kaarten bij de mannen van de raad, maar zij hadden geen ander antwoord paraat dan boven hun banken te wapperen met een lege geldbuidel.

‘Ledig uw roemers,’ zei deken Van den Bergh. ‘Op naar de Belvédère.’

Ik wist in wat voor vertier het serieuze napraten zou uitmonden. Een herensociëteit zonder juffers was ondenkbaar. We stonden buiten voor het stadhuis, en keken

omhoog naar de ramen van de Trêveszaal, waar als slap wasgoed uit de open ramen de lichamen hingen van de vijf Oude Plooiers. Stinken deden ze nog niet, in weerwil van de hete zomerdag. Na alle ontkenningen tijdens het snelrecht ontkenen ze nu hun status van kadaver.

‘Heren, ik ga huiswaarts,’ zei ik. ‘Mijn zoon... hij is nog druk doende de gewonden te verbinden, maar hij komt me vanavond opzoeken. Hij zal wel hongerig zijn.’

‘Foeÿ, Sonmans,’ zei Van den Bergh, ‘u heeft de naam een oude *Muurbreker* te zijn. Nu al afgereden?’

Ik haalde mijn schouders op. ‘De tijd heeft myn geschut vernagelt.’

Eerder die zomer was ik vierenvijftig geworden. Oud, maar nog niet der dagen zat, daar kwam het ongeveer op neer. Ofschoon, dat laatste verdiende enige nuancering. Precies zevenentwintig jaar geleden hield mijn leven op – niet mijn bestaan. Sindsdien leefde ik *voort*. Ik kon nooit meer der dagen zat geraken, omdat die zatheid al op 10 augustus 1678 bereikt werd. Niet dat ik na die dag tot bedlegerige onverschilligheid verviel. Nee, ik ging gewoon door met ademen en bewegen en tegemoetkomen aan alle eisen die een levend organisme stelde. Mijn oude eetlust keerde nooit weerom, maar ik vastte geen dag, ook niet toen ik na die tiende augustus in een kerker hier onder het stadhuis mijn maal noodgedwongen met de ratten deelde. In de navolgende jaren hield ik mezelf in leven, niet alleen

door te eten en te drinken, ook met het verdienen van geld nodig om voedsel te kopen en onderdak te huren. Ik maakte zelfs carrière – niet als chirurgijn, zoals aanvankelijk de bedoeling was. Ik klom op van eerste klerk op de temporele Hollandse ambassade tijdens de vredesonderhandelingen van '78 tot gemeentesecretaris van de huidige Nijmeegse vroedschap. Alles tussen 1677 en 1705. Men sprak wel eens van een droomcarrière. Inderdaad had ik mijn loopbaan, althans zo voelde het, slaapwandelen afgelegd. Van mijn leven, dat op 10 augustus '78 abrupt ophield, was ik zelf sindsdien de executeur-testamentair. Ik nam de tijd.

Nee, vanavond geen sociëteit voor mij. Ik had zojuist alsnog, bijna drie decennia na dato, mijn eigen terechtstelling bijgewoond. Zo had *mijn* hoofd kunnen rollen.

Mijn ambtgenoten drongen niet langer aan. De tweede secretaris greep me ten afscheid bij de arm. Hij was zeker twintig jaar jonger dan ik. 'Brenge u vanavond de allerhartelijkste groeten aan dokter Sonmans over,' zei de man ontroerd. 'Ik heb het u nooit verteld, maar uw zoon heeft mij enige jaren geleden uit de brand geholpen, als ik het zo mag uitdrukken.' Vanonder zijn jas haalde hij een grote briefomslag tevoorschijn, en nam daar een opgerold stuk schapenvacht uit, dat hij tussen zijn handen strak-trok. 'Raadt u eens wat dit is.'

Het was ovaal, met een gat precies in het midden. Ter

weerszijden zaten er lange linten aan genaaid. De tweede secretaris draaide de vacht om: aan de achterkant bleek die afgewerkt met opdikkende zijde. Het oogde nog het meest als een kussentje, maar dan wel met dat gat erin.

‘Ik zou zeggen,’ antwoordde ik, ‘een carnavalsmasker voor de Cycloop.’

‘U zit er niet ver naast, Sonmans.’ Mijn ambtgenoot streek liefkozend met zijn vingers door de stugge wol. Er steeg nog altijd de kruidige lucht van een ongeschoren schaap uit op. ‘Zoals u weet, ben ik drie jaar terug getrouwd. Tijdens de huwelijksnacht kwam er geen klacht over de lippen van mijn bruid. Ik dacht dat zij sidderde van genot, niet van pijn. Totdat ik haar bij het ochtendkrieken een morgengaaf aanbood, en zij bekende dat ik... nou ja, enfin, zo fors geschapen was dat het haar *veseltjen* wee deed. De doorsnee vormde geen probleem, het was de lengte. Naar een ontwerp van dokter Sonmans, uw vindingrijke zoon, heeft een naaister toen dit... eh... stootkussen vervaardigd, als ik de vrijheid mag nemen het zo te benoemen. Mijn gade ontvangt de *vaar* nu tot iets voorbij het midden. Weg pijn. Zij heeft er louter nog plezier in.’

‘En u,’ vroeg ik, ‘komt u niet tekort?’

‘Integendeel, Sonmans. Het bezorgt mij extra vering tijdens het minnespel. De bewassing vormt geen probleem. Ongeraffineerde schapenwol op geprepareerde huid... de hoogste kwaliteit. Zo stijgt een gemaskerd ridder te paard.

Ik ben uw zoon eeuwig dankbaar.’

‘Dan mag de deerne van uw keuze vanavond in de Belvédère hem ook wel op haar knieën danken,’ zei ik. ‘Het siert u dat u het Cyclopmasker meeneemt naar de sociëteit. Ik zal Etienne overbrengen dat u er zo’n zorgvuldig gebruik van maakt. Het zal hem deugd doen.’

De tweede secretaris stopte de vacht terug in de briefomslag, en stak die ten afscheid groetend in de lucht, terwijl de linten eromheen wapperden. De bijna complete vroedschap sloeg de weg naar het Valkhof in, en draaide zich niet meer om naar de ambtgenoot die haar nakeek. Ze zouden boven een volgend glas genieten van de zeilen op de rivier die nog het zonlicht vingen, en van de vroegste aan de overkant in Lent ontstoken lampen en vuren. Spoedig zouden de op schoot kroelende meiden hun het weidse uitzicht benemen, en vervangen door een dichterbij. Ik wist wat ze achter mijn rug over me zouden zeggen: *Een Man die droog is van Natuur door zyn Oudheyd van Jaaren, en zyn Natuurlijk zaad gebrek heeft.*